

ĠÁRIP ASHIQ DÁSTANI TILINIŇ MORFOLOGIYALIQ ÓZGESHELIGI

K. Ubbiniyazova- QMU, Folkloristika hám dialektologiya qánigeligi magistrantı

Qaraqalpaq til biliminde folklorlıq shıǵarmalardıń tilin izertlew áhmiyetli wazıypalardan bolıp esaplanadı. Bul tuwralı Sh. Abdinazimov tómendegishe pikir bildiredi: “Ádebiyatshılarımız tárepinen qaraqalpaq awızeki dóretpeleri hár tárepleme keń túrde izertlendi, kóp ilimiy miynetler dóretildi, biraq tilimizdiń tariyxı ushın bay materiallar beretuǵın tawsılmas ǵáziyne bolǵan dástanlardı lingvofolkloristikalıq, linvofolkloristikalıq, lingvopoetikalıq, lingvokulturologiyalıq aspektlerde izertlew máselesi qaraqalpaq til biliminiń rawajlanıwı keshigip atırǵan tarawlarınıń biri ekenligin aytıp ótiw orınlı”. [1]

Qaraqalpaq folklorınıń tilin izeretlew máselesi ǵárezsizlik dáwirinen baslanadı. 1992-jılı Sh. Abdinazimovtıń “Qırq qız dástanınıń leksikası” temasında, 2010-jılı A.Abdiyevtıń “Alpamıs dástanı tiliniń leksika-semantikalıq hám stilistikalıq ózgeshelikleri” temasında kandidatlıq dissertaciyası qorǵaladı. M. Qálenderov [2], H.Óteniyazova [3], Z.Tilewovalardıń [4] Edige dástanınıń tillik ózgeshelikleri boyınsha maqalaları járiyalanadı.

Biz bul maqalamızda “Ġarib Ashıq” dástanı tilinde qollanılǵan seplik qosımtaları hám onıń ózgesheliklerin anıqlawdı wazıypa etip qoyǵanbız. Dástan tilinde seplik kategoriyası házirgi ádebiy tildegige qaraǵanda biraz ózgeshe, eski formasında qollanılǵan. Bunı tómendegi mısallar tiykarında kóriwimizge boladı.

Iyelik sepligi. Sháhli-sheker anıń lábinde baln, Sorsań, keshir erdiń Sánem yarındın. [5.208], *Hilalaynıń* eki kózi yoldadur, Bar Dástegúl óziń baǵı-murada. [5.206], Ámma, Hásen *wáziyrniń* xatını bir uǵıl tuǵdı. [5.186] Bul mısallarda -nıń qosımtasınıń qollanıwı menen baylanıslı ózgeshelik bar ekenligin kóriwimizge boladı. Sebebi, Hilalaydıń, wáziyrdiń formasında qollanıwı házirgi ádebiy tilge tán.

Barıs sepligi. *Mańa* bu ish lazım demegil, Barmanam, hárgiz barmanam. [5.208] -Áy, kempir, *sańa* bir uǵıl tapıb keldim. [5.191], Men hám *sańa* bilgenimni sózleyin, Túrpe ahıw kózler Hilalaydadur. [5.209], Sen áyle *mańa* izhar, Bul jaya ne dep keldiń? [5.206] bul mäsallarda barıs seplik qosımtaları qosılıwı arqalı betlik almasıqları ózgeshelikke ushırap qollanılǵan. Mańa, sańa sózleri bul seplikte maǵan, saǵan formalarında házirgi kúnde qollanıladı. Shaxsánem der men ketermen *ǵariyba*, Ana, men dártlini yandırma boylá. [5.187], Shaxsánem birla *Ġariybni* gúmbez

huzurıǵa eltib, *hár birige* qırıq piyala sharap berip, hár qaysısıǵa bir xat pitib berdiler [5.186], Shaxsánem Ğáribniń sáwer yarıdur *Ózge yara* bashım qosha bilmánem [5.209] bul mısallarda barıs seplik qosımtaları kimge? sorawına juwap berip kelgen bolıp -ne qosımtası ornına -ge affiksi, -ǵa affiksi ornına barıs sepliginiń -a forması qollanılǵan. Ya sózni dey almassań, Bu *jaya* ne dep keldiń? [5.206], Seniń húsni-*jamalıǵa*, Giripdarıń bolıp keldim. [5.207], *Xatınıǵa* ayttı Shahnıń bárgahıǵa barıp ayt [5.190]. Bul mısallarda -ǵa qosımtası ornına -a qosımtası, bazı orınlarda bolsa kerisinshe -a qosımtası ornına -ǵa qosımtası qollanılıw jaǵdayların ushıratamız.

Tabıs sepligi dástan tilinde ashıq hám jasırın formalarda qollanılǵanın kóremiz. Endi *xabarnı* shah Abbas bilán Shaxsánemniń anası Xanımnan eshitiń. [5.186] *Sırımnı* áylesem izhar, Seniń yarıń bolıp keldim. [5.208], Meniń *ahıw-pıǵanımnı*, Kúydirib ústixanımnı. [5.211] Bul mısallar túbir sózdiń dáslep tartım jalǵawın qabıl etip soń -dı, -di qosımtaları ornına -nı, -ni eski forması jalǵanıw jaǵdayların ushıratıwımızǵa boladı.

Shıǵıs sepliginde -dın, din qosımtası menen baylanıslı ózgeshelik bar ekenligin kóriwimizge boladı. Mısalı: Juda túshtim *Shaxsánemdin*, Bil, babajan, kim bolursız? [5.198], Kóp sózlediń, áy biyádep, Barǵıl, *yolıńdın* qalmaǵıl. [5.208] Hilalay páriy bu sózlerni Dástegúlge *aytqandın* soń Dástegúl ayttı. [5.206], ...ámma men pálektiń gárdishi bilán Ázberxoja ismli *yarımdın* juda túshtim,-deb, kónli buzılıp zar-zar aǵlap Aqsha bir sóz ayttı. [5.196], *Bashımdın* keshkenin bayan áyleyin, Yarıń gúli keldi ózi kelmedi. [5.193] Bul mısallardaǵı shıǵıs seplikli sózler házirgi ádebiy tilde -nan,-nen forması menen birge qollanıladı.

Orın sepligi. Dástan tilinde -da, -de, -ta, -te affiksleri qollanılǵan. Mısalı: ...seniń bu sózleriń bilán Shaxsánemdin keshe bilmesmen, *tánimde* janım bar, Sánemniń wádesine baǵlıman, seniń bu sózlerińni qabıl qılmasmen. [5.213], Bu úlkede, áy Dástegúl, Men ólgende sen yıǵlaǵıl. [5.214], Tórt *yashında* qádir bilmey, Sendin Shaxsánem bolurmu? [5.212], Ğáribjanım, qarıydarıń kelibdur, Kózi *yolda*, intizarıń kelibdur. [5.211]. Bul mısallardaǵı orın sepligi qosımtasınıń qollanılıwı házirgi ádebiy tildegi forması menen birdey bolıp, únleslik nızamına da sáykes keledi.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, dástan tili júdá bay. Olardıń qollanılıwında, leksikalıq, morfologiyalıq ózgeshelikler bar ekenligin kóriwimizge boladı. Sol qatarı seplik kategoriyasında iyelik, barıs, tabıs, shıǵıs seplik qosımtalarınıń qollanılıwı menen baylanıslı hár túrlilikti kóriwimizge boladı. Bazıları házirgi ádebiy til menen

sáykes kelse, bazılarında qosımtalardıń eski formaları qollanılǵan. Solay eken dástan tili hár tárepleme izertlewdi talap etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Абдиназимов Ш. Лингвофольклористика, -Ноқис, 2015.
2. Календеров М. «Едиге» дастанының тил озгешелиги.// Каракалпак халық дастаны «Едиге»ни изертлеу маселелери. Халықаралық илимий-теориялық конференцияның тезислери. -Ноқис, 2001.
3. Өтениязова Х. «Едиге» дастанында турмыслық лексика// Халықаралық илимий-теориялық конференцияның тезислери. -Ноқис, 2001.
4. Тилеуова З. «Едиге» дастанында тиркеуишлердин колланылыуы// Халықаралық илимий-теориялық конференцияның тезислери. -Ноқис, 2001.
5. Каракалпак фольклоры 61-том. -Ноқис: Илим, 2013.